

УДК 37(477):504]“19”

БУДИНОК ЮННАТІВ КИЇВСЬКОГО ЗООЛОГІЧНОГО ПАРКУ: ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

Пата Л.П.

У межах статті здійснена спроба проаналізувати зміст, форми і методи роботи Будинку юннатів Київського зоопарку в перше повоєнне десятиліття.

Ключові слова: Будинок юннатів, Київський зоологічний парк, юннатський рух.

В рамках данної статті сделана попытка анализа содержания, форм и методов работы Дома юннатов Киевского зоопарка в первое послевоенное десятилетие.

Ключевые слова: Дом юннатов, Киевский зоологический парк, юннатское движение.

The article is an attempt to analyze the content, forms and methods of work carried out at House of Young Naturalists at the Kyiv Zoological Park in the first postwar decade.

Key words: House of Young Naturalists, Kyiv Zoological Park, Young Naturalists movement.

Юннатський рух, що бере початок від 1918 р., був одним з найперших і найбільш вдалих експериментів у галузі радянської освіти. Особливе місце в історії юннатства належить позашкільним навчальним закладам, оскільки зміст, форми та методи навчання в них мають високий ступінь варіативності, що дозволяє повною мірою задовольняти пізнавальні потреби та сприяти формуванню і розвитку особистості школярів.

Ця позашкільна форма навчання і виховання набувала особливо широкого поширення з 30-х до 90-х рр. минулого століття. Історія та актуальні проблеми позашкільних закладів еколого-натуралістичного напрямку вже потрапляли до поля зору дослідників (В.Вербичський, В.Берега, Г.Пустовіт), проте дослідження ніколи не зачіпали такої особливої категорії позашкільних навчально-виховних закладів як гуртки юннатів в зоопарках України. Крім того, зоологічний парк як науково-просвітній заклад є унікальним ресурсом для роботи зі школярами, тим більше на постійній систематичній основі.

В Україні існує лише три подібних заклади з тривалою історією та традиціями: клуб юних біологів зоопарку в Харківському зоологічному парку, заснований в 1925 р.; Будинок юннатів Київського зоопарку (веде свій початок з початку 30-х рр.); гурток юннатів Миколаївського зоологічного парку (неперервно працює з 1937 р.)

За десятиліття активної роботи юннатів у зоопарках накопичено унікальний досвід, виховано тисячі особистостей з високим ступенем екологічної свідомості та соціалізації. Значна кількість вихованців зоопарківських гуртків юннатів продов-

жила навчання у профільних навчальних закладах, частина з них повернулася працювати до зоологічних парків як висококваліфіковані та компетентні кадри.

В межах нашої статті здійснена спроба проаналізувати зміст, форми і методи роботи Будинку юннатів Київського зоопарку в перше повоєнне десятиліття.

У березні 1941 р. виконком Київської міської ради затвердив “Положення про Київський зоологічний парк”, в якому чітко окреслювались цілі зоопарку: “Зоологічний парк є культурно-просвітницькою установою з пропаганди природничо-наукових знань серед широких мас”. Особливі надії покладалися на Будинок юннатів зоопарку. Та за півроку, 21 вересня, Київ зайняли німецькі війська, а за кілька днів тварин з Київського зоопарку вже вивозили до Німеччини.

Зі звільненням Києва від фашистських загарбників почалося негайне відновлення зоопарку. 10 квітня 1944 року він відкрив свої двері для відвідувачів. В штатному розпису 1944 р. зазначено, що штат зоопарку становить 41 особу, серед них – посада “педагога-біолога” [10].

Повоєнні роки були непростими для зоопарку: за десять років змінилося п’ять директорів, у кожного були своє бачення, свої пріоритети. На щастя, до кінця життя не полишав зоологічного парку професор Володимир Михайлович Артоболевський (1874–1952), один з “батьків-засновників” та незмінний консультант Київського зоопарку.

В 1946 р. зоопарк відвідав колишній юннат зоопарку Олексій Олександрович Салганський (в май-

бутньому – доктор біологічних наук, професор), на той час – головний мисливствознавець московської Військової академії. Вже невдовзі Салганський оселяється прямо на території зоопарку і енергійно береться за відновлення зоопарку. Саме з його ініціативи та за керівництва професора В.М.Артоболевського протягом 1946 р. було складено 300-сторінкове планове завдання реконструкції зоопарку. Долучився до цієї праці і професор П.О.Мантейфель – засновник знаменитого московського КЮБЗу (клубу юних біологів зоопарку). Ім'я П.О.Мантейфеля досі носить найвідоміший конкурс юннатських наукових робіт, що з 1979 р. проводиться в Московському зоопарком. Деякий час він проживав разом з Салганським просто на території зоопарку; в цей час разом з В.М.Артоболевським вони втрюх напружено працювали над стратегією розвитку Київського зоологічного парку.

П.О.Мантейфель ще у 1924 р. при заснуванні московського Клубу юних біологів зоопарку сформулював наступні принципи: КЮБЗ повинен працювати як невід'ємна частина зоопарку; юннати – брати участь в житті і роботі зоопарку, без всяких поправок на вік. Юннати повинні постійно підвищувати рівень своєї біологічної підготовки, величезне значення надається вмінню спостерігати за живими об'єктами. П.О.Мантейфель створював КЮБЗ як серйозну школу з підготовки біологічних кадрів, і така стратегія виправдала себе – велика кількість вихованців Мантейфеля стали знаними біологами.

Тож у “Плановому завданні з реконструкції Київського зоопарку” окремим пунктом було вказано: “Зоопарк повинен відповідати потребам і запитам середньої та вищої школи у справі конкретизації курсів зоології, що вивчаються. Допмагаючи учням середньої школи у справі засвоєння зоологічних знань на живих тваринах, зоопарк повинен для найбільш зацікавлених підлітків організувати юннатський гурток, де діти за визначеним планом і заздалегідь виробленою системою могли би більш поглиблено вивчати зоологію і вести посилену науково-дослідну роботу. Для цього у зоопарку повинно бути організоване відповідне керівництво, надано відповідне приміщення та відповідне обладнання” [8].

У 1948 р. в характеристиці Київського зоопарку замість означення “культурно-просвітницька установа” з'явилось більш широке – “культурно-просвітницький та науково-дослідний заклад” [1]. Згідно зі штатним розписом Відділ юних натуралістів складався з двох штатних одиниць: завідувач відділу юннатів – педагог та лаборант. Всього у відділі культмасової роботи у цей час працювало 17 осіб, що становило значний відсоток від порівняно невеликого тоді штату зоопарку (149 чоловік) [11].

25 травня 1950 р. Київський міськвиконком затвердив “Планове завдання з реконструкції Київського зоопарку, складене колективом співробітників під керівництвом проф. В.М.Артоболевського”. Зокрема, реконструкція передбачала будівництво двох великих будівель культурно-просвітніх закладів, в одній з яких разом з лекторієм, бібліотекою та лабораторіями мав розміститися і Будинок юннатів площею 90 м². На жаль, план не вдалося втілити через хронічний брак коштів. Втім просвітницька робота в зоопарку кипіла.

У Державному архіві м.Києва нами вперше знайдено дуже детальні звіти про роботу юних натуралістів Київського зоологічного парку за 1951–1953 рр., складені тогочасною завідувачкою Будинку Раїсою Зільберман.

Аналіз цих документів показав, що зоопарківські юннати того часу не були ізольовані від пануючої ідеології: “Робота Будинку юннатів планувалася, виходячи із завдань формування матеріалістичного світогляду у школярів і пропаганди Мічуринської агробіологічної науки”, – зазначено у звіті за 1951 р. [3].

У звіті про роботу Будинку юннатів за 1952 р. уточнено: “Завданням Будинку юннатів як позашкільної організації є залучення та організація школярів для вивчення фауни зоопарку і рідного краю з метою поглиблення одержуваних ними у школі знань в області Мічуринської агробіологічної науки. У нерозривному зв'язку з цим стоїть завдання впровадження досвіду роботи юннатів в роботу шкіл, дитячих таборів та дитсадків” [4]. Згідно з Положенням, Будинок Київського зоопарку охоплював учнів шкіл м.Києва та Київської області віком 11–18 років (учнів 5–10 класу). Робота Будинку юннатів включала в себе організаційну частину та роботу гуртків. Методикою роботи було:

- лекції, конференції, бесіди з питань передової радянської науки;
- систематичне спостереження і виховання юннатами тварин;
- екскурсії по рідному краю;
- робота з літературою;
- оформлення (усно та письмово) своїх дослідів, спостережень та прочитаного (щоденники, доповіді, реферати);
- систематичне впровадження досвіду юннатів у роботу шкіл, піонертаборів.

В основу всієї роботи Будинку юннатів було покладено самодіяльність юннатів як “вирішальну умову формування стійких та активних юних патріотів Батьківщини” [4].

За прикладом Московського КЮБЗу наприкінці 1950 р. вперше було обрано Раду юннатів Київського зоопарку. На думку Р.А.Зільберман, “хоч Рада працювала вперше і лише намацувала форми роботи, однак значно допомогла в напрямку самодіяльності юннатів та проведенні масових заходів у зоопарку” [3]. За рік Рада провела 6 засідань та 8 зборів юннатів. На засіданнях Ради було переведено в юннати 50 кандидатів, при цьому враховувалась успішність учня та робота в зоопарку. 9 грудня 1951 р. на звітному Зборі юннатів було проаналізовано роботу за рік. Поряд з позитивними моментами були відмічені і недоліки в роботі, такі як недостатня самодіяльність юннатів та незадовільна робота редколегії (випущено тільки 6 стінгазет). В результаті засідання було прийнято постанову “Про посилення самодіяльності юннатів” та обрано нову Раду юннатів з 7 досвічених натуралістів.

Багато часу юннати проводили на спеціально обладнаному “Дитячому майданчику” зоопарку. Саме там Радою юннатів вивішувалась стінгазета, проводилися збори. На “Дитячому майданчику” юні маммологи успішно розводили й експонували морських свинок, а юні шовківники демонстрували дубових і тугових шовкопрядів, силами юннатів вперше роз-

ведених у зоопарку. Крім того, науково-просвітнім відділом на “Дитячому майданчику” планово і систематично проводилася виховна робота з дітьми шкільного та дошкільного віку: зоовікторини, читання дитячих оповідань, ігри, працювала дитяча бібліотека-пересувка, масові дитячі свята (за рік – до двох сотень заходів). Активну участь у цьому брали й юннати [4].

Головними масовими святкуваннями в цей час були День птахів (24 березня), Першотравневі свята, Свято закінчення навчального року (17 червня), День школяра (2 вересня) та Жовтневі свята. В ці дні з трибуни лекторію юннати розповідали про роботу Будинку юннатів, частина їх виступів транслювались РАТАУ по радіо. У лекторії зоопарку були організовані виставки робіт юннатів, премійовані кращі юннати. Для загалу ж проводились зоовікторини, також – з преміюванням за кращі відповіді.

У літні канікули 1951 р. була організована навчальна екскурсія 10 юннатів до Канева, метою якої було ознайомлення з біогеографічним заповідником, а також з історичним пам'ятками Канева. В наступні кілька років кращі юннати виїжджали у літню експедицію до заповідника Асканія-Нова.

У 1951 р. було значно посилено технічне оснащення Будинку юннатів, що створило кращі умови для проведення лабораторних занять. Організовано зв'язок з юннатами Московського зоопарку та периферії. Для обміну досвідом юннатської роботи завідувачка Будинку юннатів була відряджена до Московського та до Харківського зоопарків. Велика увага приділялась впровадженню досвіду юннатів у роботу шкіл та позашкільних установ: юннати в своїх школах та під час відпочинку в піонерських таборах були ініціаторами організації гуртків юних мічурінців, куточків живої природи, збагачення біокабінетів. Силами Будинку юннатів та відділу акваріуму зоопарку за рік організовано 15 живих куточків (в 11 школах, 3-х піонерських таборах та у дитсадку Київського гарнізону). Укомплектовано куточки було тваринами, отриманими у результаті дослідної роботи самих юннатів. У літні канікули були організовані спеціальні виїзди юннатів до піонертаборів для організації живих куточків. Крім того, юннати передали в біокабінети 10 шкіл виготовлені ними наочні посібники.

У складі Будинку юннатів в 1951 р. працювало 5 гуртків юних натуралістів, а саме:

1) **Гурток юних маммологів.** Метою членів гуртка були спостереження та безпосередня робота з ссавцями зоопарку. На кінець року був найчисельнішим (18 юннатів та 16 кандидатів у юннати). Консультанти: Н.І.Корбут, Л.А.Качан, А.М.Губіна, Р.А.Зільберман.

Всього за рік відбулося 58 теоретичних та 36 практичних занять, проведено 16 бесід, зроблено 2 доповіді, відбулося 4 лекції. Лекції прочитані на теми:

1. Мічурінські методи виведення нових порід домашніх тварин радянськими вченими та зоотехніками – Р.А.Зільберман.

2. Корисні і шкідливі дикі звірі України – М.А.Воїнстенський (довоєнний керівник Будинку юннатів).

3. Виховання молодняка хижих ссавців – зав.відділу хижих Л.А.Качан.

4. Походження домашніх тварин – лектор А.М.Губіна.

Юні маммологи вели щоденники своїх спостережень, враховуючи раціони для тварин, їх ставлення

до різних кормів, до якості догляду за ними; у щоденники також вносились літературні дані. У літній період робота юннатів переважно була винесена на “Майданчик молодняка” та “Дитячий майданчик”. На “Майданчику молодняка” юннати під керівництвом завідувачки відділу хижих тварин Л.А.Качан займались вихованням та прирученням молодняка різних видів тварин: ведмежат, вовченят та їх гібридів, лисенят, єнотовидних собак.

2) **Гурток юних орнітологів.** Метою юннатів гуртка було спостереження за птахами у зоопарку та у природі. На кінець 1951 р. склався з 12 юннатів та 9 кандидатів у юннати. Керівник – зав.відділу птахів О.Г.Перехрест.

За рік відбулося 34 теоретичних та 22 практичних занять, проведено 12 бесід. До Дня птахів (24 березня) було оголошено конкурс на краще штучне місце гніздування для птахів, надано докладні консультації школам Жовтневого району. У рамках Дня птахів відбулися доповіді, виступи, орнітологічні вікторини в зоопарку та за його межами, випущено спеціальний номер стінгазети. Юннати розвісили 50 кращих гніздівель в зоопарку і спостерігали за їх заселенням.

3) **Гурток юних рибознавців.** Цей гурток охоплював юннатів, що спостерігали за рибами в риборозпліднику зоопарку. Об'єднав у 1951 р. 6 юннатів та 10 кандидатів у юннати. Керівник – зав. відділу риб Ф.Е.Герус. Протягом року відбулося 28 теоретичних та 20 практичних занять гуртка, проведено 8 бесід з питань рибних багатств СРСР, влаштування нових водойм і методів зариблення, з питань біології промислової риби та культури екзотичної риби. На практичних заняттях юні рибознавці ознайомилися з морфологією та фізіологією риб, з режимом утримання екзотичної риби, зі знаряддями лову риби, здійснювали догляд за акваріумом Будинку юннатів, збирали живий корм для риби, а також брали активну участь в організації живих куточків у школах та піонертаборах.

4) **Гурток юних шовківників.** Цей гурток охоплював юннатів, що займались вивченням біології, розведенням і експонуванням всіх стадій розвитку дубового і тутового шовкопрядів. В 1951 р. він склався з 10 юннатів та 11 кандидатів у юннати. Керувала гуртком завідувачка Будинку юннатів Р.Зільберман, тож графік занять цього гуртка був найбільш щільним: 62 теоретичних та 37 практичних занять, 22 бесіди та 3 лекції за рік. Теми лекцій та бесід – питання історії шовківництва в СРСР, продуктивності різних порід шовкопрядів, морфології всіх стадій розвитку шовкопрядів та інші. На практичних заняттях юні шовківники проводили папільонаж, гренаж, зважування коконів, вигодовування гусениць на різних стадіях розвитку, на різних видах корму, вели записи в щоденниках, складали монтажні цикли розвитку шовкопрядів. Весь літній період – з травня до вересня місяця юні шовківники разом з керівником консультували відвідувачів зоопарку на дитячому майданчику з питань біології та методів розведення шовкопрядів.

5) **Гурток юних ботаніків.** В 1951 р. гурток існував, але не мав постійного керівника, що призвело до великої плінності його складу. Лише 4 юннати та 12 кандидатів у юннати займались у гуртку в той час. Консультантами були І.К.Цимбал та Р.А.Зільберман.

Основними завданнями гуртка були: утримання невеликої дослідної ділянки, догляд за клумбами та бузком біля Будинку юннатів, догляд десяти фруктових дерев. Також юні ботаніки займалися визначенням рослин, колекціонуванням їх, збиранням насіння (за рік ними було зібрано 110 кг). Внаслідок відсутності керівника регулярні заняття в гуртку не проводились, за рік було проведено 4 бесіди з питань переробки природи рослин Мічурінім і Лисенком, з питань ґрунтового режиму в квіткарстві тощо.

Одне із засідань Вченої ради зоопарку в 1952 р. було присвячене юннатській роботі. Директор Є.Попов також неодноразово підкреслював, що відсутність відповідних приміщень для роботи юних натуралістів є одним з недоліків зоопарку. Втім чисельність

юннатів та обсяг їх роботи неухильно збільшувався. У 1952 р. гурток юних маммологів як найчисельніший було розділено на три секції: секцію хижих тварин, секцію домашніх і сільськогосподарських тварин та секцію гризунів. Гурток юних ботаніків нарешті отримав постійного керівника, завдяки чому зоопарк також долучився до агробіологічних дослідів, практично обов'язкових для юннатів тих часів: на дослідній ділянці було висіяно так звані інтенсивні культури (бавовна, кексагіз, буряк). "Закріпився та виріс актив юннатів – учнів 8-х та 9-х класів з 2–3 річним юннатським стажем. Постає потреба розділити в подальшому юннатів на 2 групи: старшу та молодшу", – зазначено у звіті за 1953 р. [5]. Загальну динаміку кількості юннатів, залучених до роботи у зоопарку, можна побачити з таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка функціонування Будинку юннатів у 1951–1955 рр.

Рік	Кількість юннатів	Кіл-ть шкіл	Структура Будинку юннатів	Керівник Будинку юннатів	Директор Київського зоопарку
1951	108	24	Гуртки: юних маммологів; юних орнітологів; юних рибоводів; юних шовківників; юних ботаніків	Р.А.Зільберман	Є.В.Попов
1952	120	30	Гуртки: юних маммологів; юних орнітологів; юних іхтіологів; юних ентомологів; юних ботаніків	Р.А.Зільберман	Є.В.Попов
1953	125	34	5 гуртків	Зільберман Р.А	Є.В.Попов
1954	120		5 гуртків	3 травня – Е.П.Ромейко	Є.В.Попов – до лютого
1955	120		4 гуртки	Е.П.Ромейко	Кравченко

Крім кількісних показників, покращувалися і якісні. Наприклад, розширювався живий куточок на дитячому майданчику: були представлені експонати гуртка юних маммологів (зайці, кролики, свинки, їжаки), гуртка юних іхтіологів (акваріуми з рибами та моделі акваріумів у формаліні), гуртка юних ентомологів (шовкопряди), гуртка юних орнітологів (виготовлена власноруч колекція яєць птахів-експонатів зоопарку). Цим закладено основи постійно діючої юннатської виставки. Організовувались нові та контролювалась робота раніш створених живих куточків у школах, клубах, дитбудинках, піонертаборах, дитсадках. Загалом на зоопарківських юннатів покладалась місія бути зв'язуючою ланкою зоопарку зі школами та організаторами юннатської роботи в них.

При аналізі документів нами виявлена ще одна цікава тенденція: у роботі юннатів поступово істотно змінювалось співвідношення теоретичних та практичних занять на користь останніх (спостереження за тваринами і виховання молодняка у живому куточку Будинку юннатів та на "Майданчику молодняка", практичне ознайомлення з морфологією та анатомією ссавців, виготовлення опудал, мумій, наочних посібників, вирощування кормових тварин для зоопарку, майбутніх мешканців "живих куточків", коконів

тутового шовкопряда (лише в 1952 році державі було здано понад 2 кг), просвітницька та масова робота).

Посилювалась і науково-дослідницька робота. Так, в 1953 р. було проведено 5 наукових юннатських конференцій за темами: "Підсумки експедиції до Асканії-Нова", "Дністровський заказник", "День птахів", "Життя і діяльність І.П.Павлова", "Життя і діяльність Мічуріна". Рада юннатів брала активну участь у проведенні масових шкільних свят, були організовані зустрічі з юннатами Київського Будинку піонерів для обміну досвідом роботи та проведення спільних конференцій за результатами літніх експедицій. Також юннати зоопарку брали участь у зльотах юних піонерів, у міських і республіканських зльотах юних мічурінців.

У 1954 р. за черговою зміною директора зоопарку відбулася і зміна керівництва Будинку юннатів. Нового керівника (Е.П.Ромейко) було прийнято на роботу в кінці навчального року, "пізньої весни". Як і раніше, проблеми Будинку юннатів залишались ті ж: "умови роботи юннатів незручні, приміщення, відведене під Будинок юннатів, дуже старе, мале, гурткової роботи проводити нема де. На будівництво Будинку юннатів щорічно запитуються кошти, але вони не асигнуються" [6].

І все ж, у 1954 р. силами юннатів був закладений невеликий зоологічний музей. Всі роботи юннатів були зафотографовано, в подальшому з цього матеріалу створено масштабний фотомонтаж. Юннати вели роботу свою і за межами зоопарку: періодично виїжджали в природу, де знайомилися з рідним краєм, вивчали поведінку і біологічні особливості окремих видів ссавців і птахів, збирали там колекції шкурок, гербарії, колекції гнізд, яєць і т.п. Виступали перед школярами, розповідали про результати своєї роботи на Українському радіо та на Київській телестудії [5, с. 6].

Отже, як показало дослідження, з одного боку, Будинок юннатів Київського зоологічного парку, як і сам зоопарк, як, врешті, і вся країна, переживав у другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. значні труднощі, насамперед – фінансового, а та-

кож адміністративного характеру. Значний вплив на роботу юннатів мала і пануюча в суспільстві ідеологія, і загальні тенденції всесоюзного юннатського руху. З іншого боку, аналіз архівних документів того часу засвідчив, що саме перша половина 50-х рр. увійшла в історію Будинку юннатів як наймасовіший період. В 1951–1954 рр. у Будинку юннатів діяла максимальна кількість гуртків, а кількість юннатів становила понад 120 учнів. На жаль, вже наприкінці 50-х років в Будинку юннатів Київського зоопарку залишились лише один, загальнозоологічний, гурток та трохи більше 30 юннатів. Ця тенденція збереться на десятиріччя. Вважаємо, що позитивний досвід роботи Будинку юннатів повоєнних років заслуговує на більш глибоке вивчення і аналіз, оскільки може бути доцільним для використання і сьогодні.

Література:

1. ДАК, ф. Р-1308, оп. 1 спр. 24. Годовой отчёт о финансово-хозяйственной деятельности зоопарка за 1948 год.
2. Ковалинський Віталій. Історія Київського зоопарку / Віталій Ковалинський. – К. : Айва плюс, 2009.
3. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 38. Отчёт о работе зоопарка за 1951 год.
4. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 44. Отчёт о работе зоопарка за 1952 год.
5. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 49. Отчёт о работе зоопарка за 1953 год.
6. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 56. Отчёт о работе зоопарка за 1954 год.
7. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 62. Отчёт о работе зоопарка за 1955 год.
8. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 10. Плановое задание к реконструкции зоопарка сост. в 1946 году. Составлено коллективом сотрудников Киевского зоопарка под руководством проф В.М.Артоболевского.
9. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 13. Приказ комитета по делам культпросветительных учреждений № 463 от 9 августа 1947 г. о результатах обследования зоопарка.
10. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 5. Штатное расписание Зоопарка при Киевском горисполкоме от 11 июля 1944 года.
11. ДАК, ф. Р-1308 оп. 1 спр. 29. Штатное расписание и смета административно-хозяйственных расходов на 1949 год.